

Wie laat daar de kerkklokken door
de Utrechtse straten galmen?

Luide torens

Het is weekend. Manoeuvrerend door winkelend Utrecht hoor je de geluiden van de stad. *Bim, bamm*. Het hardst van alles zijn de kerkklokken. Vaak luiden die tegenwoordig automatisch. Maar niet altijd. *'Here we go!'*

■ TEKST: JULISKA WIJSMAN / FOTO'S: JOHANNES ABELING

Hoe je een kerkklok van duizenden kilo's aan de gang krijgt? Zoals dat al eeuwen gebeurt: met een touw. En soms twee.

We snellen de trap af. 'Je wilt hier niet zijn als de klok gaat slaan, dan ben je doof'

In de verte rijst de toren voor me op. De klok slaat. Wat klinkt dat hard, het galmt door de straten. En dan te bedenken dat er vroeger klokkenluiders waren die in zo'n toren woonden. Om het kwartier, halve of hele uur moesten ze er aan de touwen trekken. *Boing. Kling klang.* Nu gaat dat natuurlijk anders. Maar hoe dan? Wie of wat laat de kerkklokken in deze moderne tijden luiden? En is dat dan moeilijk?

Dat laat Jesse Oostermann mij vandaag zien. Hij is luidmeester, een soort dirigent voor klokkenluiders. Met zijn 24 jaar is hij een van de jongste luidmeesters van Nederland. Daarnaast zit hij namens het College van Luidmeesters in het bestuur van het Utrechts Klokkenluiders Gilde. Op een zondagmorgen om negen uur wacht hij me op het plein voor de middeleeuwse Jacobikerkerk in Utrecht op. Twee anderen voegen zich bij ons om de ochtenddienst letterlijk in te luiden. Gevieren stappen we de kerk in.

Storm in de spits

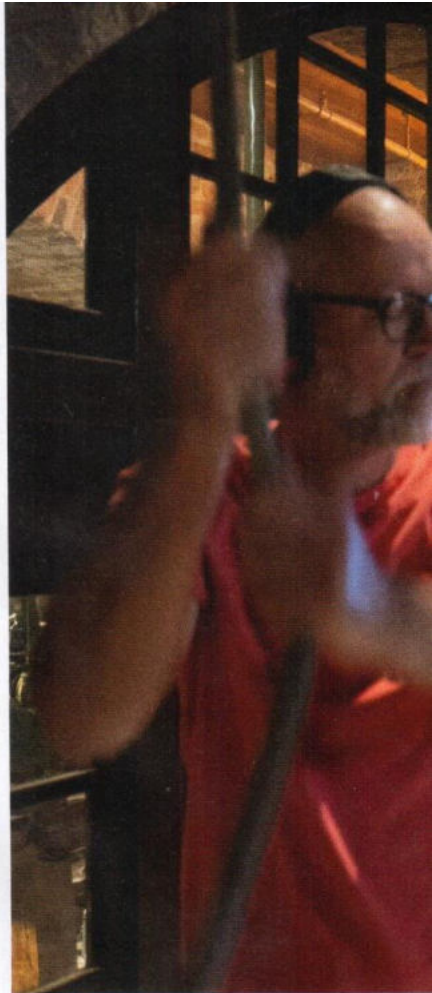
Een onopvallend laag deurtje leidt ons naar boven in de 63 meter hoge Jacobitoren. In de veertiende en vijftiende eeuw is de kerk meerdere keren verbouwd en uitgebreid, waardoor de losse toren nu volledig is omringd door het kerkgebouw. Door de eerste paar kleine ramen in de torenmuur zie je daarom alleen het interieur van de kerk. Over uitgesleten traptreden bestijgen we de

nauwe wenteltrap. Onderweg vertelt Jesse over het enorme uurwerk dat we zojuist passeerden. 'Na een hevige storm in 1674 stortte de torenspits naar beneden, en daarmee ook het carillon met 37 klokken.'

Het klokkenwerk stuurde de wijzers van de kerkklok en het uurslagwerk aan. Via een grote speeltrommel was dat verbonden met

Gewilde job

De laatste betaalde klokkenluider die in dienst was bij de gemeente Utrecht, Evert Oldenhof, ging in 1979 met pensioen. Door het ontbreken van het ambt wilde de gemeente onder andere de luidklokken in de Domtoren elektrisch laten aansturen. 'Dat gaan we niet doen, dachten een paar jongemannen toen', zegt Niels van der Giessen van het Utrechts Klokkenluiders Gilde, dat na de pensionering van Oldenhof werd opgericht. Eerst werd het gilde verantwoordelijk voor de Domtoren, daarna voor de Jacobitoren, en nu voor de luidklokken op tien verschillende plaatsen in de stad. Van de ruim 800 verenigingsleden zijn er ongeveer tachtig actief als klokkenluider. 'Er is zelfs een wachtlijst van ongeveer twintig leden.'

de klokken van het carillon, dat zo periodiek een deuntje beierde (zie het kader 'Bim-bam-beieren'). Het verwoeste klokkenwerk werd later nog wel gerestaureerd, maar kon niet meer terug naar zijn oude plek: pas in 1953 kreeg de toren een nieuwe spits. Tot die tijd hingen de luidklokken op de lege, donkere etage waar we staan. Nu vind je ze een paar verdiepingen hoger. Dus klimmen de luiders en ik door.

Klokslag van dichtbij

We staan op de verdieping waar straks de klokkenluiders aan de slag gaan. Er hangen zes touwen, die zo'n zes meter boven me in het plafond van strakke houten planken verdwijnen. *Boiiingggg...* ik schrik van de harde klokslag. Ik had hem kunnen verwachten: het is kwart over negen. De klok slaat dan één keer. Dat doet hij elk uur om kwart over en kwart voor. Op de halve en hele uren, legt Jesse uit, geeft de klok zoals gebruikelijk het aantal uren aan.

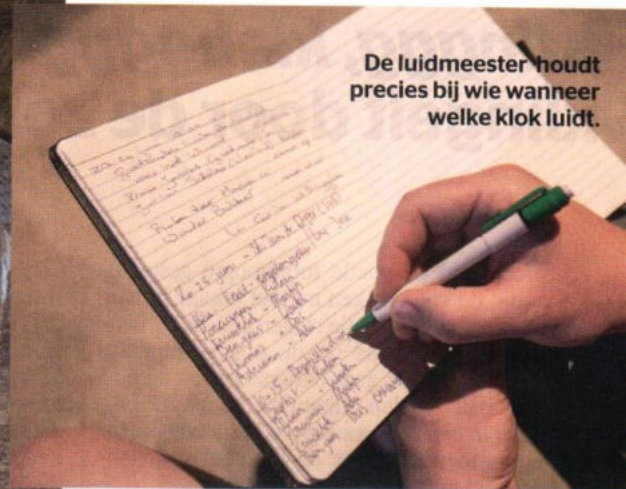
Een krakende houten trap brengt ons nog een verdieping hoger. En ja hoor, daar hangen ze. Een wirwar van forse houten balken vormt gezamenlijk de klokkenstoel, de constructie waaraan de vijf dikke klokken van de Jacobitoren zijn bevestigd. 'De grote klok in het midden is de oudste die hier hangt, de Salvator', zegt Jesse. 'Hij is echt stokoud, gegoten in 1479. Daarom luiden we hem niet te vaak, om het erfgoed te behouden.' Aan de buitenkant van de enorme klok zit een flinke hamer, die computergestuurd elk kwart voor en heel uur op de klok slaat. De kwart

Hoe groot, zwaar en sterk een kerkklok ook is, op de plek waar de klepel landt, ontstaan steevast slijtplekken.

Uiterste concentratie bij de luiers: het wachten is op een teken van boven.

De luidmeester houdt precies bij wie wanneer welke klok luidt.

over en halve uren slaan op de Maria, een iets kleinere klok.

Een toontje lager

Het is de Salvator wel aan te zien dat hij al ruim vijf eeuwen dienstdoet. Zijn koperen kelk is ruw, bijna gerimpeld. Kleine inkepingen in de rand zijn de getuigen van een lang, zwaar bestaan, en waar de klepel de rand al miljoenen malen heeft geraakt, is de klok flink ingesleten. Maar als ik behoedzaam op het klokkenbrons tik met mijn knokkels,

klinkt een diepe, volle klank. 'De Salvator is niet op toon gestemd, zijn karakteristieke geluid is hetzelfde als in de vijftiende eeuw.' Jesse gebaart naar de drie kleinere klokken: Maria, Johannes Baptist en Jozef heten ze. In de middeleeuwen werden alle luidklokken in kerken gewijd aan een heilige, zo komen ze aan hun naam. 'Deze drie komen uit een andere kerk en zijn in de jaren negentig hierheen gekomen. Hun toon is veel hoger dan de Salvator.' Daarom is in 1992 de Jacob gegoten, de jongste van het stel. Jacob werd

Goeie gieters

Klokkengieten is een eeuwenoud ambacht. Bij een smeltpunt van 900 graden Celsius giet je vloeibaar klokkenbrons (tachtig procent koper, twintig procent tin) in een mal. Enkele befaamde klokkengieters:

- In de Domtoren hangen zeven luidklokken, gegoten in 1505 door Geert van Wou (1440-1527) uit Kampen. 'De beste die er ooit is geweest', meent Niels van der Giessen van het Utrechts Klokkenluiers Gilde. 'Hij was in staat klokken perfect op toon te gieten. Daarna kon niemand dat meer.'
- François en Pierre Hemony waren misschien wel de belangrijkste klokkengieters uit de zeventiende eeuw. De broers konden als eersten de klokken stemmen. Dankzij hen werd het carillon tussen 1650 en 1670 een volwaardig instrument.
- Opgeleid als horlogemaker startte Bonaventura Eijsbouts in 1872 een 'fabriek van torenuurwerken' in het dorpje Asten, Noord-Brabant. Nu is Koninklijke Eijsbouts de grootste klokkengieterij ter wereld.
- Klokkengieterij Petit & Fritsen, niet geheel toevallig gevestigd op de Klokkengetersstraat 1 te Aarle-Rixtel, goot de drie kleine klokken in de Utrechtse Jacobitoren. Sinds 2015 maakt het bedrijf deel uit van Koninklijke Eijsbouts.

Vliegen of vallen

Om te voorkomen dat een luidklok de kerktoren uitvliegt, hangt hij stevig in een forse houten constructie: de klokkenstoel. Dat kan op twee manieren. Klokkenluiders Jesse Oostermann legt dit uit bij de Salvator in de Jacobitoren. Deze joekel hangt aan een zogeheten krukas: houten balken die zich als het ware om de bovenkant van de klok heen vouwen. Het draaipunt waarop de klok slingert, zit dan lager dan de top van het bronzen gevaarte, wijst Jesse aan. De krukas zorgt ervoor dat de klok makkelijk in beweging komt, en verkleint de krachten op de klokkenstoel. Bij het luiden gaat de zware stolp zwaaien, maar blijft de klepel vrijwel stil hangen. 'De rand van de klok schept de

Vallend luiden: klok raakt klepel

Vliegend luiden: klepel raakt klok

klepel op. Vallend luiden, noemen we dat.' Maar beter voor de klok en voor de klank is vliegend luiden. De Maria, Baptist en Jozef hangen aan een rechte as, net boven die drie klokken. 'Als je dan aan het touw trekt, gaat de klepel met de klok mee slingeren. Uiteindelijk zal dan dus niet de klok de klepel raken, maar de

klepel de klok.' De klepel vliegt omhoog en raakt de klok hoog in de lucht. Daarom is dat beter? 'De klepel geeft korte tikjes. De klok beschadigt zo minder snel en galmt meer.' Waarom hangen dan niet alle klokken zo? 'Slinger je een gevaarte als de Salvator zo heen en weer, dan zou de toren dat niet houden.'

Klinggg, klangggg. Een opgewekte kakofonie klingelt door de zolder en door de stad

► precies op de goede toonhoogte gestemd, zodat de vijf klokken nu met elkaar in harmonie zijn. 'Zie je die ringen aan de binnenkant?', wijst Jesse op de nog glimmende Jacob. 'De klok gaat ondersteboven op een draaibak en dan slijpen ze hem uit.' Dat moet in één keer goed gaan, want een beetje brons toevoegen om de toon te verhogen, dat gaat niet.

Viertonner

Als Jesse op zijn horloge kijkt, is het bijna half tien. We snellen de trap weer af. 'Je wilt hier niet zijn als de klok gaat slaan, dan zijn we allemaal doof.' En inderdaad, even later klinkt tienmaal de slag op de Maria. Wat een volume! 'Dat wordt straks nog veel harder.' In mijn verwondering telde ik vijf klokken. Waarom hangen er dan zes touwen? 'De Salvator weegt zo'n 4000 kilo', zegt Jesse. 'Met zijn tweeën, ieder aan een touw, gaat het luiden een stuk soepeler dan alleen.' De grote klok die in de Domtoren hangt, wordt zelfs met vier man geluid, twee aan elk touw. Die gigant, met een diameter van 2,27 meter, weegt ruim het dubbele.

Oren dicht

Intussen zijn nog twee luiders gearriveerd. Zij zijn nog jong, jeugdluiders van het Gilde. Het is bijna tijd. Jesse dirigeert alle vier de klokkenluiders van vandaag naar de juiste touwen. 'De grote Salvator luiden we niet, dat doen we alleen bij speciale gelegenheden.' Wie welke klok luidt, houdt de luidmeester bij in zijn boekje. Aspirant-luiders die nog niet in het bezit zijn van hun klok-

kenluiderscertificaat, krijgen een beoordeling per luiding en per klok, en horen daarna wat hun aandachtspunten zijn voor de volgende keer.

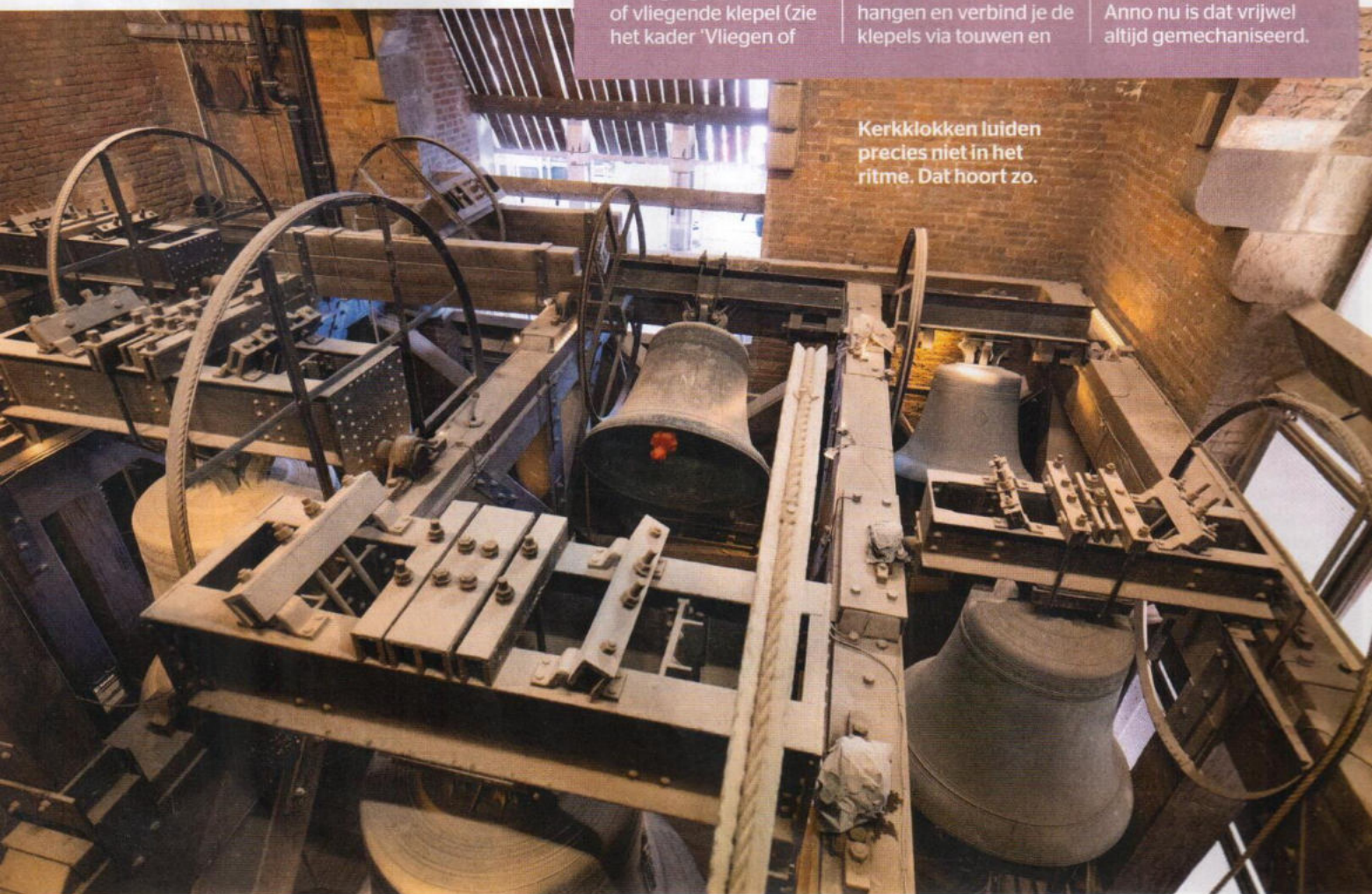
Ik krijg felrode, geluiddempende oorkleppen in mijn handen gedrukt. De anderen hebben hem al op hun hoofd gezet. Met geconcentreerde blikken staan de luiders klaar. 'Here we go!', roept een van de jeugdluiders enthousiast. Dan slaat Salvator een

Bim-bam-beieren

Hoe zit dat nou, met dat beieren, luiden, carillons en klokken? De grote, heen en weer slingerende klokken in een kerkstoren, zoals in de Jacobitoren, heten luidklokken. Een klokkenluiders trekt aan een touw. Dat zet de klokken in de klokkenstoel in beweging. Met vallende of vliegende klepel (zie het kader 'Vliegen of

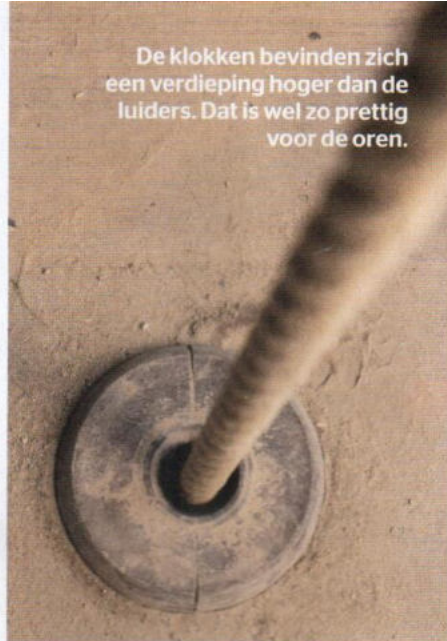
vallen') brengt de luidklok zijn klanken voort. Als je een klok beiert, hangt hij stil. Je beweegt dan de klepel naar de klokwand toe. Zo kun je makkelijk de klok eenmaal laten klinken, en met meerdere klokken zelfs melodieën maken. Heb je tenminste 23 van zulke klokken bij elkaar hangen en verbind je de klepels via touwen en

staven aan een klavier met houten toetsen, dan heb je het zwaarste instrument ter wereld: het klokkenspel. Dat heet ook wel carillon, of beiaard. De bespeler heet een beiaardier. En de klok slaan? Dat gebeurt met een hamer op de buitenkant van een stil hangende klok. Anno nu is dat vrijwel altijd gemechaniseerd.

Kerkklokken luiden precies niet in het ritme. Dat hoort zo.

De klokken bevinden zich een verdieping hoger dan de luiders. Dat is wel zo prettig voor de oren.

Luidmeester Jesse Oostermann geeft de klokkenluiders als een dirigent aanwijzingen.

Een Domtoren vol

Met zijn 112,32 meter is de Domtoren in Utrecht de hoogste kerktoeren in Nederland. Al tijdens de bouw, tussen 1321 en 1382, had hij twee luidklokken. In 1505 goot Geert van Wou er dertien luidklokken bij, waarop ook simpele melodieën werden gebeierd. Anderhalve eeuw later werden zeven klokken verkocht om een gloednieuw carillon van 35 klokken aan te schaffen bij de beste gieters van die tijd, de gebroeders Hemony. In 1982 goot Koninklijke Eijsbouts zeven nieuwe klokken voor de Dom. Met de toevoeging van een andere door Van Wou gegoten klok kwam het aantal luidklokken op het huidige aantal van veertien. Het carillon heeft er nu vijftig. Waar ze hangen? Halverwege de toren, in het tweede vierkant, is de klokkenstoel met de veertien luidklokken. Direct daaronder is de luidzolder, het domein van de klokkenluiders. De vijftig klokken van de beiaard hebben het beste uitzicht over de stad: ze zitten helemaal boven in de toren.

maal aangestuurd door de computer: het is kwart voor tien, het startsein om het luiden te beginnen.

Luister naar de luidmeester

Jesse wijst naar de eerste luidder. Die pakt hoog boven zijn hoofd het touw vast en gaat diep door de knieën. Ik hoor nog niets. Hij herhaalt de beweging. Dan hoor ik boven mijn hoofd het gedender van de eerste klok. De luidmeester gebaart naar de volgende luidder, en even later de derde. Alle drie trekken ze het touw van hoog helemaal door tot de knie. De klokken klinken vrolijk door elkaar, precies niet in hetzelfde ritme, zoals het herkenbare klokkengelui dat ik zo vaak onopgemerkt heb gehoord. Dan wijst Jesse naar de vierde luidder. De jongste klok gaat van start. De 2250 kilo zware Jacob is nog net in je eentje te doen.

De luidmeester houdt de luiders en de tijd goed in de gaten en luistert aandachtig. Hier en daar geeft hij zijn orkest een aanwijzing. *Klinggg, klangggg*. Een opgewekte kakofonie van klokken klingelt door de zolder en door de stad. Eén klok klinkt wat zachter ten opzichte van de rest: met zijn vuist op en neer bewegend geeft Jesse aan dat er harder

aan het touw getrokken mag worden. Ja, gaat goed zo, de duim gaat omhoog. Wisselen jullie even? Jesse gebaart met twee wijsvingers. Het luiden van de loodzware Jacob is niet lang vol te houden voor de jongste van het stel. Oei, die derde kleine klok gaat nu wel heel hard. Iets zachter trekken, geeft de op en neer bewegende vlakke hand van de luidmeester aan.

De tien minuten zijn nu bijna voorbij. Jesse beweegt twee vlakke handen heen en weer naar de drie kleinere klokken: stop maar. De luiders trekken niet meer, maar begeleiden het touw. 'Anders vliegt het de ruimte door', legt een van hen later uit. De Jacobluidder krijgt hetzelfde signaal. De klokken slingeren nog een paar minuten vrolijk door. Dan steekt de dirigent een vuist op: krachtig remmen. De luiders hangen nu aan hun touwen om de beweging tegen te houden. Steeds langzamer klinken de klanken, tot ook de Jacob zijn laatste slag heeft geslagen.

De klok rond

De oorkleppen mogen af, luidmeester Jesse is tevreden. Het gezelschap snelt de torentrap af. Ik begrijp de haast: zodra we weer buiten in het zonlicht staan, hoor ik het diepe gegalm van de enorme Salvator. Tienmaal slaat de hamer, een geluid dat ik net nog in het klein met mijn knokkels teweeg had gebracht. Klokslag tien uur. 'Nu is de Domtoren aan de beurt, hoor je dat?', vraagt Jesse. Eén kilometer verderop klingelen de luidklokken van de Dom net zo vrolijk luidkeels door elkaar. 'Vandaag vijf klokken. Als het feest is wel zes of zeven.' Dan vertrekt Jesse met zijn luidploeg, om kwart over tien zijn de volgende kerkklokken in Utrecht aan de beurt. Daar begint de ochtendmis een halfuur later. ■

juliska.wijsman@quest.nl

MEER INFORMATIE

utrechtsklokkenluidersgilde.nl: **kijk wanneer en waarom de klokken in de komende tijd in Utrecht worden geluid.**

Aan de grote klok hangen

Een klokkenluidder hoort de klok luiden en weet wel degelijk waar de klepel hangt. Lange tijd hadden klokkenluiders een belangrijke functie: ze riepen niet alleen kerkgangers op voor de mis, maar waarschuwden ook voor gevaar, zoals brand of overstroming. Vandaag de dag is de term klokkenluidder vooral van

toepassing op een melder van onbekende illegale of onethische praktijken. Edward Snowden bijvoorbeeld, die af luisterpraktijken blootlegde van de Amerikaanse geheime dienst NSA. In 1971 openbaarde Daniel Ellsberg de topgeheime *Pentagon Papers*, die onder meer lieten zien hoe de Amerikaanse regering de

Vietnamoorlog had uitgebreid en daarover loog. En dichterbij huis? Een van de eerste klokkenluiders in Nederland was Multatuli, het pseudoniem van Eduard Douwes Dekker. Zijn roman *Max Havelaar* uit 1860 stelde de in Nederland vrijwel onbekende misstanden in koloniaal Nederlands-Indië aan de kaak.